

ŽYDRŪNĖ ŠALAVIEJŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0009-0003-4998-9657

Mokslinių tyrimų kryptys: leksinė semantika,
leksikografija, etnolingvistika.

DOI: doi.org/10.35321/all91-10

ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ VANDENS GYVŪNŲ PAVADINIMŲ NOMINACIJA IR MOTYVACIJA

Nomination and Motivation of the Names of
Aquatic Animals in the Northern Samogitian
Subdialect

ANOTACIJA

Straipsnyje pristatomas lietuvių kalbos zoonimų teminės grupės nedidelio posistemo – šiaurės žemaičių vandens gyvūnų pavadinimų – tyrimas. Siekiama išsiaiškinti, kokiomis leksemomis patarmėje įvardijami vandens gyvūnai, kokios yra tiriamųjų pavadinimų nominacijos ir motyvacijos ypatybės. Remiamasi kompleksinio lingvistinio tyrimo metodologine praktika. Empirinės medžiagos šaltiniai – LKŽe ir šiaurės žemaičių patarmės žodynai. Išsami leksikografijos šaltinių analizė padėjo nustatyti pavadinimų aprėptį. Nustatytas santykis tarp motyvuotų ir nemotyvuotų pavadinimų, dominuojančios nominacijos rūšys, būdai, priemonės, svarbiausi motyvacijos požymiai bei motyvacijos modelių įvairovė.

ESMINIAI ŽODŽIAI: šiaurės žemaičių patarmė, motyvacija, nominacija, onomasiologija, vandens gyvūnų pavadinimai.

ANNOTATION

This article presents a study of the Northern Samogitian lexical thematic group of aquatic animals names. The research aims to identify the lexemes used to name water animals in this regional dialect and to study the nomination and motivation features of these names. The research employs a methodological approach that integrates complex linguistic analysis. The empirical material is drawn from the *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽe) and dictionaries of the North Samogitian dialect. A thorough analysis of these lexicographical sources has

allowed for the determination of the names' coverage. The study identifies the ratio between motivated and unmotivated lexemes, dominant types and tools of nomination, key features of motivation, and the variety of motivation models.

KEYWORDS: Northern Samogitian subdialect, motivation, nomination, onomasiology, aquatic animals names.

1. ĮVADAS

Viena iš aktualiausių šiuolaikinės kalbotyros tyrimo krypčių – kalbos ir tikrovės, kalbos ir mąstymo santykis. Siekiant ištirti sudėtingus kalbos, pažinimo ir mąstymo procesus, keliamos idėjos apie lingvistinės analizės sričių plėtrą. Jau kelis dešimtmečius kognityvinės lingvistikos šalininkai siekia atskleisti įvairių realiųjų pavadinimų kūrimo principus, kalbos priemonių galimybes perteikiant konceptualųjį pasaulio vaizdą. Vienas iš tokių leksikos tyrimo aspektų – motyvacijos tyrimas (Panther, Radden 2011; Panther 2013; Grygel 2020; Drożdż 2022).

Gyvūnai yra neatsiejama žmonių kultūros, mąstymo ir kalbos dalis. Lietuvių kalbos gyvūnų pavadinimai kaip sistema, kurios narius vienija bendras semantinis požymis, tirti menkai. Kiek daugiau dėmesio skirta naminių gyvulių, paukščių ir vabzdžių onomasiologinės sistemos tyrimui (Šalaviejtė 2022), žvėrių ir roplių motyvacijos ir etnolingvistinio pasaulėvaizdžio analizei (Jasiūnaitė 2010; Smetona 2015). Lietuvių kalbotyroje geolingvistiniu aspektu šiek tiek tirta nedidelė lietuvių kalbos vandens gyvūnų dalis: buožgalvio, lydekos, kuojos ir raudės pavadinimų paplitimo aprašai su žemėlapiiais (LKA I). Keletas tyrimų skirta atskirų žuvų pavadinimų kilmės, semantikos, terminologijos klausimams nagrinėti (Urbutis 1981; 1997; 1999; 2002; Gaivenis 1995; Kabašinskaitė 2011; Blažek ir kt. 2011; Umbrasas 2015; Blažek 2018). Darbų, kuriuose būtų tiriami vieno lietuvių kalbos dialekto ar subdialekto vandens gyvūnų pavadinimai, nėra¹, tačiau pastaruoju metu pasirodė keletas šiaurės žemaičių leksikos tyrimų, kuriuose siekiama nustatyti, koks motyvacijos požymis ar požymiai slypi kūno dalių pavadinimuose (Cerri 2021; Lubienė ir kt. 2021; Pakalniškienė, Lubienė 2023).

Užsienio tyrimų, apimančių gyvūnų pavadinimų nominacijos ir motyvacijos tipologiją, taip pat negausu. Daugiausia dėmesio skirta zooniminei frazeologijai, metaforai, etnozoologinei kategorizacijai, etnosemantikai atskirose

¹ Kitų teminių (semantinių) grupių tyrimų esama: išsamiai ištirta rytų aukštaičių panevėžiškių fitonimų motyvacija (Gritėnienė 2006), lietuvių kalbos mikonimų nominacija ir motyvacija (Lubienė 2015).

kalbose (Berlin 1992; Nilsen 1996; Kieľtyka, Kleparski 2005; Goatly 2006; Santos-Fita ir kt. 2011; Wierzbicka 2013; Berezowski 2020). Kitų kalbų zoonimų motyvacija tirama epizodiškai (Alinei 1997; 2005; Goudi 2011).

Šiame tyrime pristatoma kompleksinė šiaurės žemaičių vandens gyvūnų (ŠŽVG) pavadinimų analizė. Kalbotyros darbų, tiriančių tokią semantinę paradigmą, nėra. Tyrimo aktualumą lemia holistinis požiūris į objektą: nėra analizuotas santykis tarp motyvuotųjų ir nemotyvuotųjų vandens gyvūnų pavadinimų, nežinoma, kokie nominacijos tipai, rūšys, būdai, priemonės dominuoja, nenustatyti motyvacijos požymiai, neaiškus teminio pogrupio inventorių. Galimas vandens gyvūnų pavadinimų tyrimų laukas platus ir perspektyvus. Laikomasi nuostatos, kad sisteminė nominacijos tipų, būdų, rūšių, priemonių, motyvacijos modelių analizė yra vienas iš metodų, leidžiančių išryškinti aksiologinius, konceptualiuosius įvardijamosios realijos požymius.

Tyrimo tikslas – nustatyti ŠŽVG pavadinimų nominacijos ir motyvacijos ypatybes. Tikslu siekiama sprendžiant šiuos uždavinius: 1) remiantis lietuvių kalbos leksikografinių šaltinių duomenimis, nustatyti šiaurės žemaičių vandens gyvūnų pavadinimų korpusą; 2) nustatyti motyvuotųjų ir nemotyvuotųjų pavadinimų santykį; 3) nustatyti motyvuotųjų pavadinimų nominacijos rūšis, būdus, tipiškiausias priemones; 4) nustatyti motyvuotųjų pavadinimų eksplicitinius ir implicitinius motyvacijos požymius, išryškinti tipiškiausius motyvacijos modelius.

Tiriamųjų ŠŽVG pavadinimų aprėptis – 107 invariantinės² leksemos, kurios apima žuvų, varliagyvių, kirmėlių, moliuskų, vabzdžių pavadinimus. Empirinė medžiaga surinkta iš šiaurės žemaičių leksiką fiksuojančių publikuotų leksikografinių šaltinių: elektroninio *Lietuvių kalbos žodyno* (LKŽe), *Kretingos tarmės žodyno* (KretŽ), *Šiaurės vakarų žemaičių žodyno* (ŠVŽŽ I–II), *Lietuvių kalbos atlaso* (LKA I). Leksemos atrinktos pagal du kriterijus – semantinį ir paplitimo. Vandens gyvūnų pavadinimų reikšmių analizė gali turėti tarpdalykinės praktinės vertės, tobulinant tradicinius ir kuriant naujus leksikografinius šaltinius.

Metodologijos vientisumui išlaikyti remiamasi Jūratės Lubienės monografijoje (Lubienė 2015) siūloma klasifikacija ir terminais. Skiriama nemotyvuotoji (pirminė) nominacija, motyvuotoji (antrinė) nominacija³, nominatema, motyvema, motyvacijos modelis. Aprašant ŠŽVG semantiką vartojamas leksemos terminas,

² Visos atrinktos leksemos yra paliudytos iš šiaurės žemaičių patarmės ploto.

³ Tradiciškai, pagal nominacijos vienetų santykį su kitais žodžiais, skiriama *pirminė* ir *antrinė* (*antrinė tiesioginė*, *antrinė netiesioginė*) nominacija (Jakaitienė 2009: 22–24). Straipsnyje vartojami *nemotyvuotosios* ir *motyvuotosios* nominacijos terminai. Remiamasi Jūratės Lubienės pasiūlytu nominacijos tipų skirstymu į *nemotyvuotąją* (*pirminę*) ir *motyvuotąją* (*antrinę*) nominaciją (detaliau žr. Lubienė 2015: 24–25).

nominaciją – nominatemos terminas, motyvaciją – motyvemos terminas. Kiekvienos nominatemos analizė apima kelias pakopas (plg. Šalaviejūtė 2022: 28–29):

- 1) nustatoma, kokiam nominacijos tipui – motyvuotajam ar nemotyvuotajam – priklauso tiriamosios nominatemos;
- 2) tiriant nemotyvuotosios nominacijos tipo nominatemas, nustatoma, kuriai nominacijos rūšiai – vidinės ar išorinės – priklauso tiriamosios nominatemos;
- 3) tiriant motyvuotosios nominacijos tipo nominatemas, nustatomi nominacijos būdai ir priemonės.

Tiriant ŠŽVG pavadinimų motyvaciją, į pavadinimus žvelgiama kaip į leksikos vienetų, reprezentuojančius skirtingo abstrakcijos lygmens konceptualiuosius požymius, kurie sisteminami nustatant motyvacijos modelius ir jų tipus. Taikoma kelių pakopų motyvemų analizė. Pirmojoje, žemiausiojo abstrakcijos lygmens, pakopoje, remiantis semantine ir darybine žodžių analize, nustatomi motyvemoms būdingi semantiniai požymiai. Antrojoje analizės pakopoje nustatomi semantiniai motyvacijos modeliai. Trečiojoje, aukščiausiojo abstrakcijos lygmens, pakopoje nustatomi semantinių motyvacijos modelių tipai. Kompleksinis tyrimo aspektas sudaro prielaidas išryškinti kiekvieno tiriamojo pavadinimo onomasiologinę struktūrą, tipiškiausius konceptualiuosius požymius.

2. ŠŽVG PAVADINIMŲ NOMINACIJOS TIPAI, RŪŠYS, BŪDAI, PRIEMONĖS

Tiriamųjų leksemų onomasiologinė sistema susideda iš nemotyvuotojo ir motyvuotojo nominacijos tipų nominatamų.

2.1. Apie 20 proc. pavadinimų yra nemotyvuoti žodžiai, t. y. be specialių etimologinių, istorinių tyrimų jų negalima susieti su jokiais kitais žodžiais, jų onomasiologinė struktūra yra sinchroniškai neskaidri. Tarp nemotyvuotųjų pavadinimų daugiausia yra senos kilmės žodžių⁴, kurie vartojami ne tik tiriamojoje šiaurės žemaičių patarmėje, bet ir kitose patarmėse, bendrinėje kalboje, pavyzdžiui: *ešerỹs*, *lýnas*, *lydekà*, *ungurỹs*, *varlẽ*, *vėgėlẽ* / *vėgelẽ*, *žuvìs* / *žiuvis* ir kt.

⁴ Šiame tyrime nesiekama spręsti nemotyvuotosios nominacijos pavadinimų kilmės problemų. Nemotyvuotosios nominacijos pavadinimų diachroninė analizė, nominacijos rūšių, būdų, priemonių, semantinių motyvacijos modelių nustatymas laikoma tyrimo perspektyva.

Nedidelę dalį nemotyvuotųjų pavadinimų sudaro skolintinė leksika⁵. Tarp išorinės nominacijos rūšies nominatamų dominuoja germanizmai, slavizmai ar iš germanų kalbų atkeliavę slavizmai, pavyzdžiui: *kvāpė* (vok. *Quappe*) LKŽe; *seliavà* (br. *сялява*, le. *sielawa*) LKŽe; *kárpis* / *kárpė* (le. *karp*, ru. *капн*; vok. *Karpfen*) LKŽe, ŠVŽŽ I 268.

2.2. Apie 80 proc. pavadinimų priklauso motyvuotajai leksikai⁶. Motyvuotojo nominacijos tipo nominatamos turi sinchroniškai skaidrią onomasiologinę struktūrą ir remiasi kitais kalbos vienetais, kurie reprezentuoja įvardijamos realijos koncepto būdingus požymius. Motyvuotieji ŠŽVG pavadinimai yra trijų nominacijos rūšių: afiksinės (60 proc.), kompozicinės (37 proc.) ir semantinės (3 proc.).

2.2.1. Afiksinės nominacijos rūšies ŠŽVG pavadinimai apima du morfologinės nominacijos būdus: sufiksaciją (rezultatas – sufiksatai) ir paradigmaciją (rezultatas – paradigmatai). Pagal pamatinio žodžio priklausymą tam tikrai kalbos daliai skiriami vardažodiniai ir veiksmožodiniai vediniai. Nustatytos produktyvios ir neproduktyvios nominacijos priemonės.

Tarp afiksinės nominacijos rūšies nominatamų dominuoja sufiksatai – jie sudaro per 80 proc. visų afiksātų. Itin gausus darybos priemonių – priesagų – inventorius, t. y. apie 20.

Vardažodiniai priesagų vediniai sudaro 85 proc. sufiksātų. Didelę dalį sufiksātų sudaro deminutyvinių priesagų vediniai. Mažybinės reikšmės deminutyvai yra priesagų *-elis*, *-ė*, *-aitis*, *-ė* (DLKG 88–93; LKG 254–261, 271–272) vediniai: *blaivēlė* dem. ‘srovinė aukšlė (*Alburnoides bipunctatus*)’ LKŽe, ŠVŽŽ I 65, *karosėlis* dem. ‘karosas’ (*Carassius carassius*)’ ŠVŽŽ I 268, *guirėlė* dem. ‘guirė (*Gobio fluviatilis*)’ ŠVŽŽ I 210, *mėdvėželis* dem. ‘medvėžis (*Phryganea grandis*)’ ŠVŽŽ I 426, *raudėlė* dem. ‘raudė (*Rutilus rutilus*)’ ŠVŽŽ II 131, *silkėlė* dem. ‘silkė (*Clupea harengus*)’ ŠVŽŽ II 183, *stėkėlis* dem. ‘stėkis (*Gasterosteus aculeatus*)’ ŠVŽŽ II 239, *stintėlė* ‘maža žuvelė; ežerinė stinta (*Osmerus eperlanus eperlanus*)’ LKŽe, ŠVŽŽ II 241, *varlėlė* dem. ‘varlė’ ŠVŽŽ II 415, *žuvėlė* dem. ‘žuvis’ ŠVŽŽ II 497; *ešerāitis* dem. ‘ešerys (*Perca fluviatilis*)’ ŠVŽŽ I 159, *lydekāitė* dem. ‘nedidelė, jauna lydeka (*Esox lucius*)’ ŠVŽŽ I 388, *žuvāitė* dem. ‘žuvis’ ŠVŽŽ II 497. Paprastai šių vedinių daryba išryškina įvardijamųjų vandens gyvūnų conceptualųjų požymį – mažumą. Mažumo-menkumo darybinę reikšmę turi pavieniai priesagų *-iūkštis*, *-ūtis* vediniai, pavyzdžiui: *varliūkštis* I ‘varlės jauniklis’ KretŽ 475, ‘maža varlė’ LKŽe; *skvaukūtis* ‘žuvis panaši į buožgalvį (*Cottus gobio*)’ LKŽe.

⁵ Skolinių kilmė nustatyta remiantis tirtų leksikografinių šaltinių duomenimis.

⁶ Motyvuotųjų žodžių persvara laikoma universalia leksikos sistemos ypatybe įvairiose kalbose (Lakoff 1987: 346).

Kitų deminutyvinių priesagų vediniai išryškina ne tik mažumo-menkumo darybinę reikšmę, bet kartu turi ir kilmės reikšmę, taigi sunku nubrėžti ribą tarp tokių vedinių deminutyvų ir vardažodinės ypatybės turėtojų kategorijų. Paprastai šie ŠŽVG pavadinimai įvardija varliagyvių jauniklį (lervą) – buožgalvį. Nominacijos pagrindą sudaro leksema *varlė* ir įvairios priesagos, pavyzdžiui: *-iūkštis* (DLKG 92–93; LKG 275–276) *varliūkštis* 2 ‘buožgalvis’ LKŽe; *-ytis* (DLKG 92; LKG 272–274) *varlýtis* ‘t. p.’ LKA I 155, LKŽe, ŠVŽŽ II 415; *-iūzas* (LKG 285) *varliūzas* ‘t. p.’ LKA I 155, LKŽe; *-ožis* (DLKG 123; LKG 359) *varlóžis* ‘t. p.’ LKŽe, KretŽ 475; *-uitis* (LKG 282) *varlùitis* ‘t. p.’ LKA I 155, LKŽe; *-ūtis* (LKG 281–282) *varlútis* ‘t. p.’ LKA I 155, LKŽe; *-ūzas* (LKG 285) *varlūzas* ‘t. p.’ LKŽe; *-ykštis* (ten pat: 282) *varlýkštis* ‘t. p.’ LKA I 155, LKŽe.

Tirtuose leksikografiniuose šaltiniuose užfiksuotas vienas ŠŽVG pavadinimų priesagos *-inas* (DLKG 142–143; LKG 418) vedinys, žymintis gyvio pavadinimą pagal lyties skirtumą: *vařlinas* ‘varlės patinėlis’ LKŽe (: *varlė*).

Nedidelę grupelę sudaro vardažodinės ypatybės turėtojų ar veikėjų kategorijai priklausantys ŠŽVG pavadinimai, kurių nominacijos pagrindą sudaro du spalvas rešiantys būdvardžiai – *báltas*, *-à* ir *žálias*, *-ià*: *-skė* (DLKG 120; LKG 354) *baľskė* ‘nedidelė plokščia žuvis su baltais žvynais, plaukanti vandens paviršiuje ar seklumose’ LKŽe; *-iūkė* (DLKG 121; LKG 355) *žaliūkė* ‘žalioji varlė, žalvarlė (*Rana esculenta*)’ KretŽ 496, LKŽe, ŠVŽŽ II 474; *-iuokė* (DLKG 123; LKG 361) *žaliuokė* ‘t. p.’ LKŽe.

Kai kuriais atvejais nustatyti nominacijos pagrindą ir priemones yra problemiška⁷. Vardažodinės ypatybės turėtojų kategorijai galėtų priklausyti retos tarminės priesagos *-iša* (žr. Skardžius 1996: 317) vediniai iš daiktavardžio *lāšas* ‘taškas, dėmelė’: *lašišà* 1 ‘stambi žuvis rausvos spalvos mėsa (*Salmo salar*)’ LKŽe; *lašišà* 2 ‘upėtakis (*Salmo trutta*)’ ŠVŽŽ I 374 (plg. Urbutis 1981: 167–169; Blažek ir kt. 2011: 112–114).

Veiksmožodinių priesagų vedinių rasta gerokai mažiau. Šie ŠŽVG pavadinimai priklauso veiksmožodinės ypatybės turėtojų ir veikėjų kategorijai. Nedidelę grupelę sudaro įvairių vandens gyvių pavadinimai pagal jų atliekamą veiksmą. Šių vedinių darybinė reikšmė galėtų būti nusakoma: ‘ta(s), kuri(s) atlieka tam tikrą veiksmą’, pavyzdžiui: *-ėlė* (LKG 334) *siurbėlė* / *surbėlė* ‘dėlė’ LKŽe, ŠVŽŽ II 258 (: *siuřbti*, *siuřbia*, *siuřbė*); *-ikas* (DLKG 106; LKG 320–321) *čiuožikas* ‘vandens paviršiuje šokinėjantis blakių būrio vabzdys’ ŠVŽŽ I 98 (: *čiuožti*, *čiuožia*, *čiuožė*); *-lys*, *-lė* (DLKG 106–107; LKG 321–322) *°parplė*⁸ ‘žalioji varlė’ LKŽe (: *pařpti*, *pařpia*, *pařpė*), *pyplỹs* ‘vijūnas (*Misgurnus fossilis*)’ LKŽe, ŠVŽŽ

⁷ Sinchroniškai kai kurių nominatamų nominacijos pagrindą sunku įžvelgti. Nominatama laikoma motyvuota, jei ją įmanoma susieti su pamatiniu žodžiu.

⁸ Ženklų ° žymimos tos leksemos, kurios žodyne yra nekirčiuotos.

II 62 (: *pỹpti, pỹpia, pỹpė*); *-skė plùskė* ‘į raudę panaši maža žuvelė’ (: *plùkti, pluñka, plùksta, plùko* ‘plaukti’); *-šė* (DLKG 111; LKG 331) *pliùkšė* ‘tokia maža žuvis’ LKŽe (: *pliùkšėti, pliùkši, pliùkšėjo* ‘šokinėti (vandenyje)’); *-ūnas* (DLKG 107; LKG 322–323) *vijūnas* ‘nedidelė, plona mažais žvyneliais žuvis, pyplys (*Misgurnus fossilis*)’ LKŽe, ŠVŽŽ II 446 (: *výti, vēja, vijo* ‘vynioti, sukti’).

Galūnių vedinių kategorinės reikšmės yra artimos priesagų vedinių kategorinėms reikšmėms, tačiau tarp ŠŽVG pavadinimų paradigmų yra gerokai mažiau nei sufiksų – tik penktadalis visų afiksinių nominacijų rūšies nominatėmų.

Nedidelę grupelę sudaro vardažodiniai galūnių vediniai, kurių nominacijos pagrindą sudaro kokybiniai būdvardžiai (rezultatas – deadjektyvai) ir daiktavardžiai (rezultatas – denominatyvai). Vardažodiniai paradigmatai turi kategorinę ypatybės turėtojo reikšmę, pavyzdžiui: *blaivà* ‘srovinė aukšlė (*Alburnoides bipunctatus*)’ LKŽe, ŠVŽŽ I 65 (: *blaivùs, blaivì* ‘balsvas, šviesus’), *raūdė / raudà* ‘mekšras, kuoja (*Rutilus rutilus*)’ KretŽ 337, LKŽe, ŠVŽŽ II 131 (: *raūdas, raudà* ‘rusvas, sartinis’), *mėnkė* ‘žalsva, rudai dėmėta verslinė jūrų žuvis (*Gadus morrhua*)’ LKŽe, ŠVŽŽ I 430 (: *meñkas, menkà*); *lāšė* ‘upėtakis (*Salmo trutta*)’ ŠVŽŽ I 373 (: *lāšas* ‘taškas, dėmelė’), *šlakys* ‘jūrinis upėtakis (*Salmo trutta*)’ LKŽe (: *šlākas* ‘taškas, dėmelė’), *puōkis* ‘pūgžlys (*Acerina cernua*)’ KretŽ 326, LKŽe (: *puōkas* ‘pūkas’). Leksikografiniuose šaltiniuose užfiksuoti vos keli veiksmožodiniai galūnių vediniai. Jų nominacijos pagrindą sudaro veiksmožodžiai (rezultatas – deverbatyvai). Veiksmožodiniai paradigmatai turi kategorinę veiksmožodinės ypatybės turėtojo ar veikėjo reikšmę, pavyzdžiui: *gūirė* ‘smulki žuvelė – grūžas, gramzdas, grūžlys, stekė (*Gobio fluviatilis*)’ LKŽe, ŠVŽŽ I 210 (: *gūirti, gūira, gūro* ‘trupėti, smulkėti, byrėti’; *gurùs, gurì* ‘trupus, birus, irus’⁹), *plūké* ‘nedidelė žuvytė, saulažuvė, blizgė (*Leucaspis delineatus*)’ LKŽe (: *plùkti, pluñka, plùko* ‘plaukti’).

2.2.2. Kompozicinės nominacijos rūšies¹⁰ ŠŽVG pavadinimai sudaro kiek daugiau nei trečdalį motyvuotųjų nominatėmų. Dūrinių problematiką nagrinėję tyrėjai pastebėjo, kad dūrinių klasifikacijai sunku nustatyti universalius kriterijus (Jarmalavičius 2014: 19–21; Stundžia, Jarmalavičius 2019: 23; Smetonienė 2020: 134). Aprašant kompozitų struktūrą, laikomasi Vinco Urbučio pasiūlytos dūrinių klasifikacijos (DLKG 150–167). Pirmiausia nustatoma, kokios kalbos dalies yra antrasis kompozito dėmuo. ŠŽVG pavadinimai pagal šį kriterijų

⁹ Darybos kategorijų skirtis ne visada aiški (žr. Ambrazas 1993: 12).

¹⁰ Tirtų leksikografijos šaltinių straipsnių iliustracijose užfiksuoti keli kolokacinės nominacijos žuvų pavadinimai, pavyzdžiui: *upinė stinta, balandinė lydeka*. Šio nominacijos būdo nedidelę apimtį lemia tai, kad aiškinamuosiuose žodynuose kolokaciniai pavadinimai neišskeliami atskiromis lemomis. Dėl nedidelės apimties ir registravimo problemų, šiame tyrimo etape kolokacinė nominacijos rūšis atskirai neapibrėžiama.

sudaro dvi grupes: dūriniai su daiktavardiniu antruoju dėmeniu ir dūriniai su veiksmožodiniu antruoju dėmeniu.

Dūriniai su daiktavardiniu antruoju dėmeniu sudaro didžiąją dalį – apie 83 proc. – kompozitų. Daugiausia yra dūrinių, sudarytų iš dviejų daiktavardžių. Grupelę tokių darinių sudaro invariantiniai varliagyvių jauniklio (lervos) – buožgalvio – pavadinimai, pabrėžiantys neproporcingo dydžio, forma išsiskiriančią gyvio galvą. Tokių pavadinimų antruoju sandu eina somatonimas *galvą*, pavyzdžiui: *buožgalvis* / *buožgalvis* / *búožgalvis* LKA I 155, LKŽe, *buožagalvis* LKA I 155, *bužógalvis* LKA I 155, *varlagalvis* / *varlāgalvis* ‘buožgalvis’ LKŽe, *bužuňgalvis* / *bužūngalvis* / *bužungalvis* / *bužungalvis* / *būžungalvis* LKA I 155, LKŽe, ŠVŽŽ I 86, *varlóžgalvis* ‘buožgalvis’ LKŽe; *varlūžgalvis* ‘t. p.’ LKA I 155, *varlėžgalvis* ‘t. p.’ LKŽe, ŠVŽŽ II 415. Užfiksuoti keli buožgalvio pavadinimai, kurių antrieji dėmenys yra abstrakčios reikšmės daiktavardis *gālas* arba perkeltinės reikšmės dēmuo *káušas*, pavyzdžiui: *bužūngalis* / *bužuňgalis* ‘buožgalvis’ LKA I 155; *varlākaušis* / *varlakáušis* 2 ‘t. p.’ LKA I 155, LKŽe.

Kelių kompozitų pirmieji ir (arba) antrieji dėmenys yra perkeltinės reikšmės, pavyzdžiui: *šúdpilvė* / *šúdpilvis* ‘maža į kuoją panaši žuvelė’ ŠVŽŽ II 305, *mėdvėžis* ‘maža vandenų kirmelaitė, apsiuvos lerva (*Phryganea grandis*)’ LKŽe, ŠVŽŽ I 426, *varlākaušis* / *varlakáušis* 1 ‘moliuskas, geldutė’ LKŽe, ŠVŽŽ II 414, *varlākriauklis* ‘moliuskas, geldutė’ LKŽe, *aštuonraňkis* ‘aštuoniakojis’ LKŽe. Pirmieji šių dūrinių dėmenys yra daiktavardiniai, išskyrus skaitvardį *aštuoni*, *aštuónios*.

Nedidelę grupelę sudaro kompozitai, kurių pirmieji dėmenys yra būdvardžiai, apibūdinantys kokybinę antrojo daiktavardinio dėmens savybę, pavyzdžiui: *blánklašis* ‘karpinių šeimos žuvis, srovinė aukšlė, viršvandenė (*Alburnus bipunctatus*)’ LKŽe, *kumpsnāpis* ‘tokia žuvis’ LKŽe, *raudoňsparnis* / *raudónsparnis* LKA I 154, *raūdsparnis* / *ráudsparnis* / *raudsparnys* LKA I 154, LKŽe, *riebsilkė* ‘riebi silkė (*Clupea harengus*)’ LKŽe.

Dūrinių su antruoju veiksmožodiniu dėmeniu negausu. Pirmieji tokių dūrinių dėmenys yra daiktavardžiai, įvardijantys veiksmožodžiu reiškiamo veiksmo objektą, pavyzdžiui: *arklāsurbė* ‘arkliadėlė, kumeldėlė’ LKŽe, *upėtakis* ‘lašišinių šeimos nemaža šlakuota gėlavandenė vertinga žuvis (*Salmo trutta*)’ LKŽe, ŠVŽŽ II 386.

Keblu interpretuoti dūrinių *rātkyštis* ‘paprastasis kūjagalvis (*Cottus gobio*)’, *rātpisa* ‘paprastasis kūjagalvis (*Cottus gobio*)’ LKŽe darybą. Tikėtina, kad ant-rasis leksemos *rātkyštis* dēmuo yra daiktavardis *kýštis* ‘pasmailintas kuolelis kam užkišti, kaištis’, todėl laikoma dūriniu, tačiau žuvies reikšmė gali būti suprantama ir kaip metaforinė: *rātkyštis* ‘per movą į ašį įkišamas kaištis, kad ratas nenusmuktų’ → ‘paprastasis kūjagalvis (*Cottus gobio*)’ (plg. Urbutis 2002: 275). Nominacijos procese svarbi dūrinio metaforizacija, todėl tokia nominacija

galėtų būti laikoma mišriojo (kompozicinio ir semantinio) būdo nominacija. Nemažiau kebli ir leksemos *rātpisa* interpretacija. Tikėtina, kad antrasis dėmuo yra veiksmazodis *pìsti* (*pìsa*, *pìso*) dabar atpažįstamas tik vulgaria reikšme ‘coire’. Kaip nurodo V. Urbutis, *rātpisa* daryba suponuoja „tą veiksmazodį dar buvus platesnės semantikos ‘kišti, kriušti, kalti’“ (Urbutis 2002: 276). Patikimesnei interpretacijai reikėtų surinkti daugiau duomenų.

2.2.3. Semantinė nominacijos rūšis ŠŽVG pavadinimų nominacijos sistemoje neproduktyvi. Tokių nominatėmų ir nominacijos pagrindu einančių leksemų formalioji sandara nesiskiria. Naujo pavadinimo sudarymas paremtas semantine (metaforine ar metonimine) transformacija (Lubienė 2015: 62–63; Šalaviejūtė 2022: 62). Užfiksuoti vos keli tokie pavyzdžiai: *kváuķė* / *skváuķė* ‘galva’ → ‘žuvis panaši į buožgalvį (*Cottus gobio*)’ LKŽe, ŠVŽŽ I 360; II 209; *ošikà* ‘oška’ → ‘tokia žuvis’ LKŽe; *rubuīlis* 1 ‘kas riebus, apvalus’ → ‘nedidelė karpinių šeimos žuvelė (*Gobio gobio*)’, *rubuīlis* 2 → ‘bet kokių žuvų jauniklis’ (plg. Urbutis 1997: 5–8).

3. ŠŽVG PAVADINIMŲ MOTYVACIJOS MODELIAI IR JŲ TIPAI

Nominacijos analizė parodė, kad didžiausią ŠŽVG pavadinimų dalį sudaro motyvuotosios nominacijos leksemos, arba motyvėmos. Konceptualieji požymiai onomasiologinėje pavadinimų struktūroje fiksuojami ne tik struktūriniais (afikso pavidalo) motyvatoriais, bet ir leksiniais (šaknies pavidalo) motyvatoriais. Pagal leksinių motyvatorių semantikos artimumą, motyvėmos sudaro tam tikrus motyvacijos modelius (MM) ir motyvacijos modelių tipus (MMT) (plg. Lubienė 2015: 78–180). Nustatyta, kad ŠŽVG pavadinimams būdingi keturi MMT: deskriptyvusis, funkcinis, posesinis-reprodukcinis, komparatyvusis.

3.1. Deskriptyvusis MMT remiasi kognityviniu kвалitatyvumo principu (žr. ten pat: 78). Motyvacijos proceso metu remiamasi pažintine informacija apie įvardijamąjį (jo konceptą). Leksiniai motyvatoriai eksplicitiškai (tiesioginėmis leksinių motyvatorių reikšmėmis) apibūdina įvardijamąją realiją (jos konceptą). Nustatyta, kad ŠŽVG pavadinimai yra kloratyviojo, morfologinio, figūratyviojo ir akustinio MM.

Kloratyviojo MM pamatas – spalvos ar kūno rašto požymis. Jo schema: ‘*X spalva* → *Y gyvūnas* (*gyvūno kūno dalis*)’. Šiam MM priskirtina keturiolika invariantinių motyvėmų: *baīškė* LKŽe; *blaivà* LKŽe, ŠVŽŽ I 65, *blaivėlė* LKŽe, ŠVŽŽ I 65; *blánklaīšis* LKŽe, *lāšė* ŠVŽŽ I 373, *laīšiā* 1 LKŽe; *laīšiā* 2 ŠVŽŽ I 374; *raūdė* / *raudà* KretŽ 337, LKŽe, ŠVŽŽ II 131, *raudėlė* ŠVŽŽ II 131; *raudōnšparnis* / *raudōnšparnis* LKA I 154, *raūdšparnis* / *rāudšparnis* / *raudšparnys*

LKA I 154, LKŽe; *šlakys* LKŽe; *žaliūkė*, KretŽ 496, LKŽe, ŠVŽŽ II 474, *žaliuokė* LKŽe. Leksinių motyvatorių inventorių sudaro aštuoni koloratyvai, perteikiantys baltą / blankią, rusvą / raudoną, taškuotą žuvų kūno (kūno dalies) spalvą, žalią varlės kūno spalvą.

Morfologinio MM pamatas – gyvūno vidinės sandaros (resp. morfologijos) požymis. Šio MM schema: '*X morfologinė ypatybė* → *Y gyvūnas*'. Jam priskiriami du pavyzdžiai: *mėnkė* LKŽe, ŠVŽŽ I 430; *riėbsilkė* LKŽe. Leksinių motyvatorių inventorių sudaro du būdvardžiai, perteikiantys menkos, liesos, netvirtos (plg. *Sutežo tos visos mėnkės mano. Išdžiūvęs kaip mėnkė* LKŽe) ir riebios (plg. *Geros liuob būs riėbsilkės, tas rasalas būs riebus, vieni taukai* LKŽe) žuvies mėsos savybės.

Figūratyviojo MM pamatas – gyvūno formos požymis. Jo schema: '*X forma* → *Y gyvūnas*'. Jam priskiriami du pavyzdžiai: *kumpsnāpis* LKŽe; *rubuilis* 1 LKŽe. Leksiniai motyvatoriai perteikia kumpą ar apvalią žuvies kūno (kūno dalies) formos savybę.

Akustinio MM pamatas – gyvūno skleidžiamo garso požymis. Jo schema: '*X garsas* → *Y gyvūnas*'. Jam priskiriami du pavyzdžiai: *parplė* LKŽe, *pyplys* LKŽe, ŠVŽŽ II 62. Leksiniai motyvatoriai perteikia varlės kvarkimo ir žuvies cypimo (plg. *Pyplys y(ra) tokis kaip gyvatė, ka(i) pjauni – kriuk(ia)* LKŽe) akustinius požymius.

3.2. Funkcinis MMT vienija tokius ŠŽVG pavadinimus, kurių motyvacijos pamatą sudaro gyvūnui būdingi tipiški veiksmai, judesiai. Onomasiologinėje struktūroje gyvūnui būdingus veiksmus ar judesius (kinezinę funkciją) reprezentuoja tiesioginės reikšmės veiksmazodiniai leksiniai motyvatoriai. Funkcinio MMT schema: '*X veiksmas, judesys* → *Y gyvūnas*'. Jam priskiriama dešimt pavyzdžių: *gùirė* LKŽe, ŠVŽŽ I 210, *guirėlė* ŠVŽŽ I 210, *siurbėlė* / *surbėlė* LKŽe, ŠVŽŽ II 258, *arklāsurbė* LKŽe; *čiuožikas* ŠVŽŽ I 98, *plūkę* LKŽe, *plūskė* LKŽe, *vijūnas* LKŽe, ŠVŽŽ II 446. Leksiniai motyvatoriai perteikia bestuburių kraujo siurbimą (plg. *Pridėk siurbėlę, ka kraują ištrauktum* LKŽe), judėjimą vandens paviršiumi, žuvų vandens telkinio dugno ardymą, plaukimą, judėjimą pagavus.

3.3. Posesinį-reprodukcinį MMT vienija gyvūno kilmės conceptualieji požymiai. Onomasiologinėje struktūroje fiksuojami gyvūno reprodukciniai ir priklausymo požymiai, įvardijami gyvūnų jaunikliai ar priešingos lyties suaugę gyvūnai. Visų šiam MMT priklausančių motyvėmų leksinis pagrindas yra motyvatorius *varlė*: *varliūkstis* 2 LKŽe, *varlėtis* LKA I 155, LKŽe, ŠVŽŽ II 415, *varliūzas* LKA I 155, LKŽe, *varlōžis* LKŽe, KretŽ 475, *varlūitis* LKA I 155, LKŽe, *varlūtis* LKA I 155, LKŽe, *varlūzas* LKŽe, *varlūkštis* LKA I 155, LKŽe; *varlinas* LKŽe.

3.4. Komparatyvusis MMT remiasi kognityviniu gretinimo principu. Nominacijos metu pasirenkamas motyvacijos požymis yra implicitinis,

o eksplicitiškai fiksuojamas gyvūno panašumas į kitą realiją (jos konceptą). Gretinimo principas sieja tris metaforinius MM: artefaktinį, somatinį-zoosomatinį, fitoniminį-gamtinį.

Artefaktiniam MM priklauso tokie ŠŽVG pavadinimai, kurių leksiniai motyvatoriai yra daiktų pavadinimai. Jo schema: '*X artefaktas* → '*Y gyvūnas*', pavyzdžiui: *buožgalvis* / *buožgálvís* / *búožgalvis* LKA I 155, LKŽe, *buožagalvis* LKA I 155; *varlākaušís* / *varlakáušís* 2 LKA I 155, LKŽe; *rātkyštís* LKŽe, *rātpís* LKŽe.

Somatiniam-zoosomatiniam MM priklauso tokie ŠŽVG pavadinimai, kurių leksiniai motyvatoriai yra žmogaus ir gyvūnų kūno dalių pavadinimai. Jo schema: '*X kūno dalis* → '*Y gyvūnas*', pavyzdžiui: *varlóžgalvis* LKŽe, *bužógalvis* LKA I 155; *bužūngalis* / *bužuňgalis* LKA I 155; *kumpsnāpis* 'tokia žuvis' LKŽe; *šúdpilvė* / *šúdpilvis* ŠVŽŽ II 305; *kváukė* / *skváukė* LKŽe, ŠVŽŽ I 360; II 209.

Fitoniminiam-gamtiniam MM priklauso tokie ŠŽVG pavadinimai, kurių leksiniai motyvatoriai eksplikuoja gamtines realijas. Jo schema: '*X gamtinė realija* → '*Y gyvūnas*', pavyzdžiui: *puōkis* KretŽ 326, LKŽe; *varlākaušís* / *varlakáušís* 1 'moliuskas, geldutė' LKŽe, ŠVŽŽ II 414.

IŠVADOS

1. Šiaurės žemaičių patarmės vandens gyvūnų pavadinimai – gana gausi žodžių grupė: iš leksikografinių šaltinių užfiksuoti 107 tokios semantikos leksiniai vienetai, įskaitant formaliuosius (fonetinius, akcentinius, morfologinius) variantus. Jie sudaro gana aiškias ribas turinčią sistemą – vandens gyvūnų pavadinimų teminę grupę, kuri formuojama, struktūruojama tiek kognityvinių, tiek lingvistinių dėsnių. Didžiausią teminės grupelės posistemį sudaro žuvų pavadinimai – 65 invariantai, ir varliagyvių pavadinimai – 31 invariantas; bestuburių gyvūnų (moliuskų, kirmėlių, vabzdžių) užfiksuotas tik vienas kitas pavadinimas – 11 invariantų.

2. Onomasiologinis šiaurės žemaičių vandens gyvūnų pavadinimų nominacijos tyrimas išryškino jiems būdingus nominacijos tipus, rūšis, būdus ir priemones su dominuojančiais elementais. Dominuoja motyvuotoji leksika – ji sudaro 80 proc. visų tirtų šiaurės žemaičių vandens gyvūnų pavadinimų.

3. Tiriamųjų pavadinimų nominacijos sistemoje produktyviausios yra dvi motyvuotosios nominacijos rūšys – afiksinė ir kompozicinė, drauge apima apie 97 proc. motyvuotųjų nominatėjų. Semantinės nominacijos rūšis yra neproduktyvi (3 proc.).

4. Motyvuotųjų šiaurės žemaičių vandens gyvūnų pavadinimų onomasiologinę sistemą sudaro keturi motyvacijos modelių tipai: deskriptyvusis, funkcinis, posesinis-reprodukcinis ir komparatyvusis. Onomasiologinėje sistemoje

paprastai fiksuojami 1–2 motyvacijos požymiai. Šie požymiai gali būti reiškiami eksplicitiškai ir implicitiškai, struktūriniais ir leksiniais motyvatoriais.

5. Sisteminė motyvacijos modelių analizė išryškino dvi pagrindines operacijas pavadinimų kūrimo procese: a) objektyvus realybės vertinimas, remiantis jutiminiais (regos, klausos, lytėjimo) pojūčiais; b) asociatyvus realybės vertinimas, remiantis metaforos mechanizmu. Onomasiologinė pavadinimų, kaip nominacijos ir motyvacijos proceso rezultatų, analizė yra patikimas būdas tirti pasaulio vaizdą kalboje. Vandens gyvūnų pavadinimų konceptosfera – perspektyvi etnolingvistinių tyrimų sritis, verta didesnio tyrėjų ir rinkėjų dėmesio.

ŠALTINIAI

Kretž – Aleksandravičius Juozas. *Kretingos tarmės žodynas*, sud. D. Mikulėnienė, D. Vaišnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.

LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas 1: Leksika*, Vilnius: Mokslas, 1977.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas 1–20 (1941–2002)*, red. kolegija G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008 (atnaujinta versija, 2018). Prieiga internete: <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/>.

ŠVŽŽ – Vanagienė Birutė. *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas 1–2 (2014–2015)*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LITERATŪRA

Alinei Mario 1997: Magico-religious motivations in European dialects: a contribution to archaeolinguistics. – *Dialectologia et Geolinguistica* 5, 3–30.

Alinei Mario 2005: Names of animals, animals as names: synthesis of a research. – *Animal Names*, Venezia: Istituto Veneto di Scienze, 245–268.

Ambrasas Saulius 1993: *Daiktavardžių darybos raida 1: Lietuvių kalbos veiksmazodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Berezowski Leszek 2020: English animal zero plurals. A new explanation. – *Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Sprachwissenschaft* 9, 7–27.

Berlin Brent 1992: *Ethnobiological Classification: Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies*, New Jersey: Princeton University Press.

Blažek Václav 2018: Baltic *aušklējas m. & *aušklējā f. “bleak”. – *Baltistica* 53(1), 99–112.

Blažek Václav, Čeladín Jindřich, Běťáková Marta 2011: Old Prussian fish-names. – *Baltistica* 39(1), 107–126.

Cerri Adriano 2021: Sul lessico anatomico dell'area dialettale nord-samogizia: prestiti e calchi. – *Intersezioni baltistiche. Studi e saggi*, Novi Ligure (AL), 215–232.

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4-oji patais. laida, red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

Drożdż Grzegorz 2022: Gestalt principles of perception as a factor motivating the irregular properties of uninflected plural-only nouns. – *Linguistica Silesiana*, 25–42.

Gaivenis Kazimieras 1995: Kai kurių žuvų pavadinimai. – *Terminologija* 2, 86–91.

Goatly Andrew 2006: Humans, animals, and metaphors. – *Society & Animals* 14(1), 15–37.

Goudi Maria 2011: *Etude motivationnelle de la zoonymie dialectale dans les variétés linguistique de l'île de Lesbos (Grèce)*: daktaro disertacija, Grenoble: Université de Grenoble.

Gritėnienė Aurelija 2006: *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Grygel Marcin 2020: The cognitive motivation behind the semantics of hungarian co-verbial constructions with *ossze* and *szet*. – *Acta biologica cracoviensia series botanica* 61(1), 31–47.

Jakaitienė Evalda 2009: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Jarmalavičius Dalius 2014: *Vokiečių kalbos dūrinių daryba XV–XVIII a. rankraštinuose dvikalbiuose baltų kalbų žodynuose*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Jasiūnaitė Birutė 2010: *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kabašinskaitė Birutė 2011: Banginis mūsų raštijos bangose. – *Archivum Lithuanicum* 13, 113–130.

Kiełtyka Robert, Kleparski Grzegorz 2005: The ups and downs of the Great Chain of Being: The case of canine zoosemy in the history of English. – *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 2, 22–41.

Lakoff George 1987: *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*, Chicago: University of Chicago Press.

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika 1: Fonetika ir morfologija (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis)*, vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1965.

- Lubienė Jūratė 2015: *Lietuvių kalbos mikonimai: nominacija ir motyvacija*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Lubienė Jūratė, Pakalniškienė Dalia, Cerri Adriano 2021: Moters lytinių organų pavadinimai šiaurės žemaičių patarmėje. – *Intersezioni baltistiche. Studi e saggi*, Novi Ligure (AL), 85–111.
- Nilsen Allen P. 1996: Of ladybugs and billy goats: What animal species names tell about human perceptions of gender. – *Metaphor and Symbol* 11(4), 257–271.
- Pakalniškienė Dalia, Lubienė Jūratė 2023: Sėdmenų pavadinimai šiaurės žemaičių patarmėje. – *Baltistica* 58(2), 287–314.
- Panther Klaus-Uwe 2013: Motivation in language. – *Cognition and motivation: Forging an interdisciplinary perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 407–432.
- Panther Klaus-Uwe, Radden Günter 2011: *Motivation in grammar and the lexicon*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Sabaliauskas Algirdas 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.
- Santos-Fita Dídac, Costa-Neto Eraldo, Sciavetti Alexandre 2011: Constitution of ethnozoological semantic domains: meaning and inclusiveness of the lexeme “insect” for the inhabitants of the county of Pedra Branca, Bahia State, Brazil. – *Anais da Academia Brasileira de Ciências* 83(2), 589–598.
- Skardžius Pranas 1996: *Rinktiniai raštai 1: Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Smetona Marius 2015: *Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Smetonienė Anželika 2020: Žodyno „Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum“ dūriniai. – *Res humanitariae* 28, 133–145.
- Stundžia Bonifacas, Jarmalavičius Dalius 2019: *Daiktavardžių dūryba vokiškuose XVII–XVIII a. baltų kalbų žodynuose*, Vilniaus universiteto leidykla.
- Šalaviejūtė Žydrūnė 2022: *Lietuvių kalbos zoonimų nominacija ir motyvacija: gyvulių, naminių paukščių ir vabzdžių pavadinimai*: daktaro disertacija, Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Umbrasas Alvydas 2015: Jūra biologijos nomenklatūroje. – *Terminologija* 22, 78–97.
- Urbutis Vincas 1981: Kuršininkų žuvų pavadinimai. – *Baltų etimologijos etidai*, 135–179. Vilnius: Mokslas.

Urbutis Vincas 1997: Lie. (ž.) *rubūlis*, *gùirė*, (ryt.) *kriaunỹs*, la. (latg.) *kùrmelis* ir kiti ne(iš)aiškinti GOBIO GOBIO (L.) pavadinimai. – *Baltistica* 32(1), 5–23.

Urbutis Vincas 1999: Nei paukštis, nei grybas, tik marga žuvelė... – *Baltistica* 34, 77–80.

Urbutis Vincas 2002: Lie. (ž.) *ratpisà* ir panašūs COTTUS GOBIO L. pavadinimai. – *Baltistica* 37(2), 273–276.

Wierzbicka Anna 2013: Polish zwierzęta ‘animals’ and jabłka ‘apples’: an ethno-semantic inquiry. – *The linguistic worldview: Ethnolinguistics, cognition, and culture*, London: Versita, 137–159.

Nomination and Motivation of the Names of Aquatic Animals in the Northern Samogitian Subdialect

SUMMARY

This study presents a comprehensive analysis of the names of aquatic animals in the Northern Samogitian subdialect. The empirical material was collected from lexicographic sources: the electronic *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽe), *Kretingos tarmės žodynas* (KretŽ), *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas* (ŠVŽŽ I–II), and *Lietuvių kalbos atlasas* (LKA I). The aim is to determine which lexemes are used to refer to aquatic animals in the Northern Samogitian subdialect and to examine the nomination and motivation features of these names.

The names of aquatic animals in the Northern Samogitian subdialect constitute a substantial lexical group: 107 lexical units, including formal (phonetic, accentual, morphological) invariants, have been collected from the lexicographic sources. These names form a system with well-defined boundaries—a thematic group of aquatic animal names structured by both cognitive and linguistic principles. The largest subsystems within this group are the names of fish (65 invariants) and amphibians (31 invariants), while names for invertebrates (molluscs, worms, insects) are less numerous, with only 11 invariants.

The onomasiological study of these names revealed characteristic types, methods, and tools of nomination, with motivated lexemes predominating—accounting for 80 per cent of all studied names. The two most productive types of motivated nomination are affixal and compositional, together making up about 97 per cent of motivated nominatives, while the semantic nomination is relatively unproductive (3 per cent).

The onomasiological system of motivated Northern Samogitian aquatic animal names includes four types of motivation models: descriptive, functional, possessive-reproductive,

and comparative. This system typically captures 1–2 motivational features, which can be expressed both explicitly and implicitly, through structural and lexical motivators.

The systematic analysis of motivation models highlights two main operations in the name-creation process: (a) objective evaluation of reality based on sensory (visual, auditory, tactile) perceptions, and (b) associative evaluation of reality through metaphorical mechanisms. Analyzing names as results of nomination and motivation processes provides valuable insights into how the world is represented in language. The conceptual sphere of aquatic animal names presents a promising area for ethnolinguistic research and warrants further attention from researchers and collectors.

Įteikta 2024 m. rugsėjo 13 d.

ŽYDRŪNĖ ŠALAVIEJUTĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

zydrune.salaviejute@lki.lt